

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15005404>

BAG‘RIKENGLIK FENOMENINING IJTIMOIIY MOHIYATI

N.Kunisheva

Angren universiteti “Gumanitar va ijtimoiy fanlar” kafedrası

Katta o‘qituvchisi

n.kunisheva@auni.uz

***Annotatsiya:** Bag‘rikenglik -bu turli xil xususiyatlarga ega bo‘lgan va turli nuqtai nazardan ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan murakkab, ko‘p ma‘noli tushuncha. Jamiyatda har doim siyosiy, diniy, milliy, ijtimoiy va boshqa nizolar yuzaga kelganligi sababli bag‘rikenglikning ko‘plab ta‘riflari mavjud. Har bir davr olimlari bag‘rikenglik haqidagi tushunchalaridan foydalanib, mavjud qarama-qarshiliklarni hal qilishning turli usullarini taklif qilishadi va rivoj topib boradi. Xar bir davrda ijtimoiy bag‘rikenglik, milliy mafkura va din yangi zamonaviy ko‘rinishshda va uyg‘unlikda ifodalanib boradi. Мазкур мақолада жамиятда ижтимоий бағрикенгликнинг ўрни ва феноменал аҳамияти ҳақида сўз юритилган.*

***Kalit so‘zlar:** Bag‘rikenglik, etnik toqatlilik, vijdon erkinligi, uqtisodiy bag‘rikenglik.*

***Ключевые слова:** Толерантность, этническая толерантность, свобода совести, экономическая толерантность.*

***Key words:** Tolerance, ethnic tolerance, freedom of conscience, economic tolerance.*

KIRISH.

Bag‘rikenglik dunyodagi turfa madaniyatlar, turli xalqlar milliy qadriyatlarini, an‘ana va urf-odatlarini hurmat qilishni anglatadi. Bunday bag‘rikenglik keng dunyoqarash, samimiy munosabat, hur fikr, vijdon va e‘tiqod negizida vujudga keladi. Bag‘rikenglik faqat ma‘naviy burchgina emas, siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir.

Bag‘rikenglik eng avvalo, insonning huquq va erkinliklarini tan olish asosida shakllangan faol munosabatdir.

Bag‘rikenglik jamiyat hayotining barcha sohalari hamda ijtimoiy hayotning tuzilishida ijtimoiy sub’ektlar o‘zaro ta’sir va aloqada bo‘ladigan barcha darajalarida namoyon bo‘ladi. Bunday soha va darajalar o‘rtasida murakkab bog‘lanishlar mavjud bo‘lib, ularning barchasi birgalikda yaxlit ijtimoiy bag‘rikenglik manzarasini aks ettiradi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Millatlararo munosabatlar bilan bog‘liq masalalar doirasida “etnos” hamda “etnik toqatlilik”, “etnoslararo hamjihatlik” kabi atamalar ham keng qo‘llaniladi. Shu bilan bog‘liq ravishda mutaxassislar tomonidan etnik bag‘rikenglikka doir ilmiy nuqtai nazarlar ilgari surilganini ta’kidlash joiz. Jumladan, N. M. Lebedeva fikricha, bunday shakldagi bag‘rikenglik **“o‘z madaniyatini pozitiv qabul qilish hissini saqlab qolgan holda o‘zga madaniyat haqida pozitiv obrazga ega bo‘lishni anglatadi”** [10, b. 52].

Biroq ushbu ta’rif juda primitiv va yuzaki xarakterga ega, zero, unda etnik bag‘rikenglikning mohiyatini tashkil etgan u yoki bu asosiy unsur aniqlanmagan va izohlanmagan holda faqatgina hodisaning ijobiy xususiyatga ega ekaniga ishora qilingan.

T. P. Dneprova etnik bag‘rikenglik haqida quyidagicha fikr bildirgan: “o‘zgacha an’ana va madaniyatga nisbatan hurmatga asoslangan munosabat ifodalaydigan ijtimoiy-psixologik tavsif, turli etnik guruhlarning o‘zaro tinch-totuv hayot kechirish va o‘zaro ta’sirlashishga bo‘lgan intilishlaridir” [6, b. 96].

Ma’lumki, qadim-qadimdan turli millat va elat vakillari tinch-totuv birgalikda hayot kechirib kelayotgan O‘zbekiston zaminida millatlararo bag‘rikenglik xalqimiz madaniyatining eng muhim belgisi sifatida alohida qadrlanadi. Milliy istiqlol mafkurasi tizimida “millatlararo totuvlik – muayyan hudud, davlatda turli millat vakillarining bahamjihat yashashi, hamkorlikda faoliyat yuritishini ifodalovchi tushuncha” [1, b. 204], deb ta’riflangan.

O‘zbekistonda diniy erkinlik, e’tiqod va xavfsizlik masalalari bir-biridan alohida ko‘rib chiqilmaydi. Bayrut deklaratsiyasi va unda o‘z aksini topgan “Inson huquqlari uchun e’tiqod”ga oid 18 ta majburiyatga taalluqli qoidalarni qo‘llab-quvvatlagan holda, xalqimiz referendumda yangilangan Konstitutsiyani qabul qildi. Unda Yangi O‘zbekistonning “besh tayanchi”, ya’ni O‘zbekiston suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat ekani (1-modda) ta’kidlanib, mamlakat kelajagi belgilab berildi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasida har kimning vijdon erkinligi kafolatlangan, har kim xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo‘l qo‘yilmaydi (35-modda).

Dunyoviylik va vijdon erkinligi tamoyillariga asoslanib, yangilangan Konstitutsiyada tenglik, har bir insonga teng hurmat, vijdon erkinligi kafolatlandi, davlat diniy ishlarga aralashmasligi, ya’ni din va davlatning bir-biridan ajratilganligi mustahkamlandi (75-modda).

NATIJALAR.

Bizning rang-barang dunyomizda bag‘rikenglik va kamsitmaslik tushunchalari nafaqat ideal (istak-intilish), balki zarurat hamdir. O‘zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri – bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, jamiyatda millatlararo, konfessiyalararo va fuqarolararo totuvlikni mustahkamlashdir.

Albatta, O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar nafaqat ma’naviy-axloqiy, balki mustahkam huquqiy asoslarga ham ega. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 8-moddasida “O‘zbekiston xalqini, millatidan qat’i nazar, O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi” [2, b. 3], – deb belgilangan. Ayni paytda, O‘zbekistonda 1995 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Irtiqy diskriminatsiyaning barcha shakllarini bartaraf etish to‘g‘risidagi Konvensiya”ni ratifikatsiya qilingan.

Mavjud ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-madaniy shart-sharoitlar tufayli hozirda O‘zbekistonda 130 dan ortiq millat va elatlar yashaydi. Ularning har biri uchun

o'zlarining milliy tili, dini, urf-odat va an'analari va umuman madaniyatini asrabavaylash, yanada rivojlantirishga qaratilgan sharoitlar ham muntazam takomillashtirib borilmoqda. Jumladan, bugungi kunda mamlakatimizda 150 dan ortiq milliy-madaniy markazlar faoliyat ko'rsatmoqda.

MUHOKAMA

Nazariya va amaliyotda millatlararo totuvlik aksariyat hollarda diniy bag'rikenglik, diniy toqatlilik kabi iboralar bilan parallel ravishda ishlatiladi. Shu ma'noda, ijtimoiy bag'rikenglikning muhim shakllaridan biri sifatida diniy bag'rikenglik diniy toqatlilikka nisbatan mazmunan keng tushuncha bo'lib, to'plovchi xususiyatga ega.

Jumladan, u toqatlilik bilan birgalikda hurmat, e'tibor, xayrixohlik kabi mohiyatan bag'rikenglik kategoriyalarini ham o'z mazmuniga singdiradi. Ayni paytda, diniy toqatlilik diniy bag'rikenglikning muhim belgilaridan biri sifatida chiqsa-da, uning yagona sharti bo'la olmaydi. Zero, diniy bag'rikenglikni xarakterlaydigan hurmat, e'tibor, xayrixohlik, toqatlilik kabi kategoriyalarning hech biri mutlaq o'rin tutmaydi, balki ular o'rtasida o'zaro ta'sir va taqozo aloqalari amal qiladi. Boshqacha aytganda, turli tarixiy, ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy sharoit va vaziyatda hamda turli ijtimoiy sub'ektlar darajasiga ko'ra ulardan biri boshqalarining kelib chiqishi va rivojlanishi uchun asosiy omil vazifasini bajaradi.

Diniy toqatlilik eng umumiy ma'noda o'z dinining o'rnini va ahamiyatini unutmagan holda boshqa dinlarni tan olishda namoyon bo'ladi. Diniy va dunyoviy madaniyat elementlarining o'zaro samarali assimilyatsiyasi toqatlilik va bag'rikenglik shakllanishi va rivojlanishining muhim sharti sifatida chiqadi.

Bag'rikenglik o'zaro bir-birini befarqlik asosida aks ettirish emas, balki o'zaro tushunish, muloqotga kirishish va hamjihatlikda hayot kechirishga intilishlarda o'z aksini topadi. Diniy bag'rikenglik erishish murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Shuning uchun ham bu muammo tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlaridan dolzarb hisoblanadi. Diniy bag'rikenglik voqe bo'lishi ko'p jihatdan uning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan diniy toqatlilikka bog'liqdir.

Zero, diniy toqatlilik hatto o‘zaro ayrim tushunmovchiliklar, e’tiborsizliklar, antipatiyalar o‘z o‘rniga ega bo‘lgan sharoitlarda ham turli din vakillari o‘rtasidagi o‘zaro diniy qadriyatlar, urf-odat va an’analar hamda turmush tarziga nisbatan sabr va bardoshli munosabatlarni ifoda etadi. “Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi”da ta’kidlanganidek, “Bag‘rikenglik – turli-tumanlikdagi birlikdir. Bu faqat ma’naviy burchgina emas, balki, siyosiy va huquqiy ehtiyoj hamdir. Bag‘rikenglik – tinchlikka erishishni musharraf qilguvchi va urush madaniyatsizligidan tinchlik madaniyatiga eltuvchidir” [5].

Shu ma’noda, ijtimoiy bag‘rikenglikning muhim ko‘rinishlaridan biri – bu, siyosiy bag‘rikenglikdir. Mazkur tushuncha ijtimoiy fanlar tizimidagi yangi atamalardan biri hisoblanadi. Shunday bo‘lsa-da, siyosiy bag‘rikenglikni ijtimoiy bag‘rikenglik tizimining muhim elementlaridan biri sifatida ilmiy nuqtai nazardan tahlil etish zarur. Zamonaviy nemis faylasuf olimi Yu. Xabermas shunday yozadi: “bag‘rikenglik – liberal jamiyat fuqarolaridan talab qilinadigan siyosiy fazilat bo‘lib, o‘z navbatida, siyosiy jarayonda u yoki bu o‘zaro munosabatlar ishtirokchilarining fikr va qarashlar o‘zaro zid kelgan sharoitlarda o‘z nuqtai nazarlarining chinligiga shubha qilmagan holda, biroq muammoli vaziyat xususida muxolif qarash va yondashuvlarning ham ifoda etilishiga imkon berishga tayyorlik va shu orqali o‘zaro munosabatlarning umumiy asoslarini saqlab qolishga intilish bilan bog‘liq konstruktiv xattiharakatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi” [11, b. 45–53].

Ayni paytda, ta’kidlash joizki, siyosiy bag‘rikenglik siyosiy demokratiyaning ajralmas atributiv qismlaridan biridir. Zero, u kishilarning davlat ahamiyatiga molik masalalar yuzasidan aniq va puxta ishlab chiqilgan qarashlarini, sog‘lom siyosiy raqobat maydonida o‘zini namoyon qilishga qodir ijtimoiy birlashmalarning faoliyatini, faol ijtimoiy interaksiya, ya’ni intensiv o‘zaro ta’sir va munosabatlar tizimini va eng muhimi, siyosiy jarayon sub’ektlarining oqilona, ongli yaxlitligi, birligini o‘z mazmuniga jo qiladi.

Ta’kidlash joizki, siyosiy bag‘rikenglik va siyosiy toqatsizlikka asoslangan xatti-harakatlar va faoliyatning sub’ekti sifatida davlat va uning nomidan faoliyat olib

boradigan ijtimoiy va siyosiy institutlar, ob'ekti sifatida esa, alohida olingan shaxs, ijtimoiy guruhlar, qatlamlar, millat, elat va h.k. ijtimoiy kuchlar namoyon bo'ladilar.

Ma'lumki, bozor iqtisodiyotiga asoslangan xo'jalik yuritish shakli ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sub'ektlari uchun zarur erkinlik va sog'lom raboqat muhitining yaratilishini taqozo etadi. Shuningdek, o'zining xususiyatiga ko'ra, iqtisodiy munosabatlar irqi, millati, jinsi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar aksariyat insonlarni qamrab oladigan sohalardan biri hisoblanadi. Boshqacha aytganda, moliyaviy iqtisodiy manfaatlar insonlarni o'zaro har qanday mazmun va shakldagi farq va tafovutlarni bo'rttirmay, ularni ikkinchi darajaga surgan holda o'zaro munosabatlarga kirishishga undaydigan qudratga ega.

Bunday holat, ijtimoiy bag'rikenglikni mustahkamlashda iqtisodiyotning ulkan salohiyatga ega ekanini anglatadi. Ayni paytda, iqtisodiy hamkorlik aloqalarining o'zi ham ochiq, shaffof, erkin, teng huquqli, o'zaro hurmat tamoyillariga rioya etishni taqozo etadi va bu tegishli huquqiy normalarda ham o'z aksini topadi. Mazkur fikrlar ijtimoiy bag'rikenglikning yana bir shakli – iqtisodiy bag'rikenglik haqidagi mulohazalarni ilgari surishga yetarli imkon beradi. Bu borada, ilmiy adabiyotlarda o'z ifodasini topgan ayrim yondashuvlarga murojaat qilish maqsadga muvofiq.

Xususan, bag'rikenglikning tamoyillari va chegaralari bilan bog'liq masalalarni tahlil qilgan holda S.Dasyuk iqtisodiy sohadagi bag'rikenglikni eng qulay va oson erishish mumkin bo'lgan shakllardan biri, deb hisoblaydi. Uning fikricha, iqtisodiyot qisqa fursatda raqobatdan hamkorlik sari va aksincha yo'l tutishga imkon beradi. Iqtisodiy bag'rikenglik ko'rsatish kuchli dinamikaga ega va qo'yilgan maqsadlar doirasida doimo aniq ifoda etiladi. Mutaxassis bu borada maqsadlar mushtarakligi alohida ahamiyat kasb etishiga urg'u beradi. "Iqtisodiy bag'rikenglik raqobat jarayonida o'zini ko'rsatishi zarur, ya'ni bir iqtisodiy maqsad boshqa iqtisodiy maqsad tomonidan bosim o'tkazish orqali yo'q qilishini emas, balki maqsadlarning mushtarakligiga erishishga intilish yo'li bilan faoliyat olib borish zarur" [4], – deb yozadi olim.

Bu borada N. Ch. Bedalovning nuqtai nazari ham e'tiborga molik. Mutaxassis fikricha, iqtisodiy intilishlardagi bag'rikenglik, iqtisodiy erkinlik o'z iqtisodiy manfaatlari uchun halol kurash olib borishga qodir raqobatchilarning manfaatlari nisbatan toqatli munosabatni anglatadi. "Mazkur sohada bag'rikenglikning mavjudligi, oliy darajadagi milliy qonunchilik hamda sog'lom raqobat iqtisodiy taraqqiyot, ishlab chiqarish sohalarida yangi texnologiyalarning rivojlanishi, alohida individlar hamda ijtimoiy guruhlar tashabbuskorligini rag'batlashtirishga xizmat qiladi. Bunday vaziyatda biznes etikasi haqida so'z yuritish o'rindir" [3], – deb ta'kidlaydi olim.

Yuqorida ayrim fikrlari sharhlangan olimlarning qarashlaridan ma'lum bo'ladi, hozirda jamoatchilikda, eng avvalo, olimlar o'rtasida bag'rikenglik iqtisodiy soha taraqqiyotining muhim sharti ekani haqidagi xulosa qat'iy shakllangan. Bu esa, o'z navbatida, o'ziga xos "iqtisodiy demokratiya" hisoblangan bozor munosabatlarning samaradorligi unga g'oyaviy hamohang bo'lgan bag'rikenglik tamoyillarining joriy etilganlik darajasiga bog'liq ekani to'g'risidagi navbatdagi muhim xulosani chiqarish imkonini beradi. Yuqorida "Bag'rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi"ga tayangan holda ushbu hodisani faqat ma'naviy burch emas, balki, siyosiy va huquqiy ehtiyoj sifatida ham talqin etish zarurligi ta'kidlandi. Mazkur teran qoidaning amaliy tatbiqi, bir tomondan, zamonaviy jamiyatning eng muhim sohasi bo'lgan huquqiy munosabatlarni ham ijtimoiy bag'rikenglik tamoyillariga muvofiq bo'lishini taqozo etadi. Ikkinchi tomondan esa, ijtimoiy ta'sirlashuvning barcha darajalariga xos o'zaro munosabatlar va jamiyat hayotining barcha sohalaridagi faoliyat yo'nalishlarini huquqiy tartibga solishga qaratilgan mexanizmlarning bir vaqtning o'zida jamiyat a'zolarida bag'rikenglik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qilishiga keng yo'l ochadi.

XULOSA.

Xulosa tariqasida shuni ta'kidlash mumkinki, ijtimoiy bag'rikenglik o'zga va boshqalarga nisbatan faol munosabatni anglatadi va irqi, jinsi, millati, tili va dinidan qat'iy nazar ularning huquq va erkinliklarini tan olish va hurmat qilishda namoyon bo'ladi.

Ayni paytda, bag‘rikenglik – bu, o‘z qarashlari va e‘tiqodidan voz kechish degani emas. Aksincha, bu, o‘zining madaniyati, tili, dini, urf-odatlarini yuksak qadrlaydigan insonning xuddi o‘zi kabi boshqa insonlarning shu kabi o‘ziga xos xususiyatlariga nisbatan belgilaydigan ijobiy, va sog‘lom muloqotga asoslangan munosabatidir. Shu ma’noda, bag‘rikenglik ijtimoiy sub’ekt ma’naviy borlig‘ining sifat holati va individlar, ijtimoiy guruh va qatlamlarning o‘zaro munosabatlari konstruktivligi va barqarorligining asosiy tamoyilidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Milliy g‘oya: targ‘ibot texnologiyalari va atamalar lug‘ati. – Toshkent: “Akademiya” nashriyoti, 2007. – 204 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.(2023) Toshkent : “O‘zbekiston”
3. Bedalova N. Ch. Tolerantnost i formi yee proyavleniya v usloviyax globalizatsii. - <http://psychology.az/tolerantnost2.php>
4. Dasyuk S. Prinsipy i predely tolerantnosti. - <http://hvylya.net/analytics/society/printsipyi-i-predelyi-tolerantnosti.html>
5. Deklaratsiya principov tolerantnosti.(1995) Utverjdena rezolyusiey Generalnoy konferensii YuNESKO ot 16 noyabrya 1995 goda. – Rejim dostupa: <http://www.tolerance.ru/declar.html>. – Data dostupa: 11.08.2015.
6. Dneprova T.P. (2010)Pedagogicheskiy analiz ponyatiy «natsionalnaya tolerantnost», «etnicheskaya tolerantnost» i «mejnatsionalnaya tolerantnost» // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2010. – № 2. – S. 96.
7. Kushaev U. R., Doroshina I. G.(2014) Tolerantnost: ensiklopedicheskiy slovar. – Penza: Nauchno-izdatelskiy sentr «Sotsiosfera», 2014. – 484 s.
8. Filosofskiy slovar po pravam cheloveka: [pravovaya kultura i pravovoe soznanie v Rossii segodnya] / Nas. in-t po pravam cheloveka [i dr.; red. sovet: N. V. Bryanik (otv. red.) i dr.]. - 2-ye izd., ispr. i dop. - Yekaterinburg: Izd-vo AMB, 2007. - 710 s.
9. Formirovanie tolerantnoy lichnosti v polietnicheskoy obrazovatelnoy srede / pod obsh. red. V. N. Gurova. — M.: Ped. o-vo Rossii, 2004. – S. 52.
10. Xabermas Yu. Kogda my doljni bit tolerantnimi? O konkurensii videniy mira, sennostey i teoriy / Yu. Xabermas // Sotsiol. issled. – 2006. – № 1. – S. 45–53.